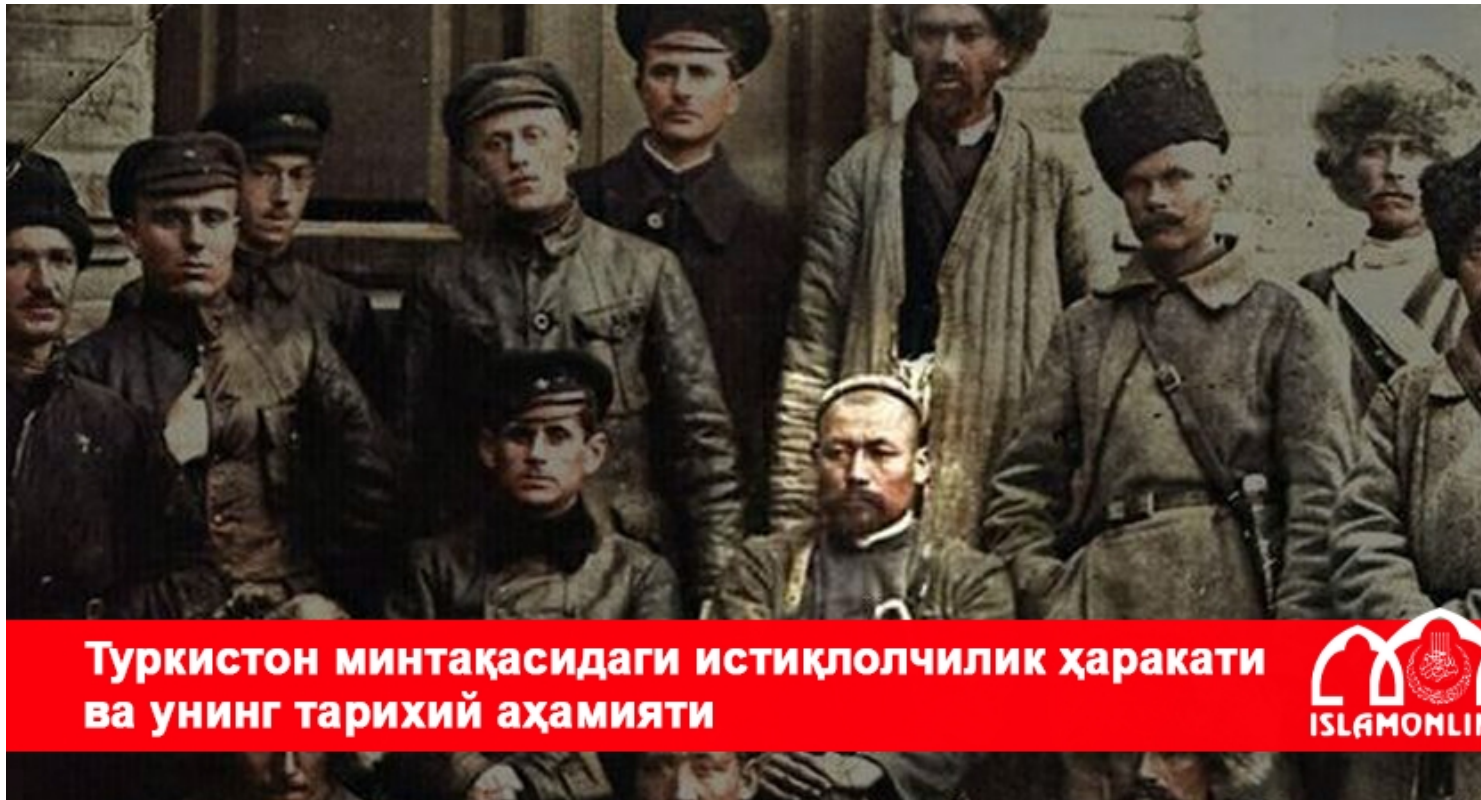

Туркистон Мухторияти ҳукумати большевиклар томонидан тор-мор килинса ҳам, у Фаргона водийсида истиклолчилик ҳаракатини ташкилий жихатдан расмийлаштирди, унга миллий бўёк ва тус берди. Мухторият ҳукуматининг тугатилиши истиклолчилик ҳаракатининг бутун Фаргона водийсида оммавий равишда бошланишига бир туртки вазифасини ўтадики, чор Россиясининг мустамлакачилик зулми остида эзилиб келган фаргоналиклар энди большевиклар тузуми ва совет Россиясига қарши қуролли курашга отландилар. Демак, Туркистонда совет ҳокимияти ва большевикча тузумга қарши истиклолчилик ҳаракатининг бошланишини хронологик жихатдан 1918 йил феврал ойининг сўнгги ўн кунлигида деб белгилашимиз мумкин.

Дастлабки истиклолчи гуруҳларининг тузилиши Кўкон атрофидаги Бачқир қишлоғидан чиққан Кичик ва Катта Эргашларнинг номлари билан узвий боғлиқдир. 27 февралда бўлган жангларнинг бирида Кичик Эргаш шахид бўлгач, унинг ўрнига Катта Эргаш кўрбоши (уни Мулла Эргаш ҳам дейишган) Фаргона водийсида большевикларнинг мустамлакачилик тартибига қарши кураш бошлади. Скобелев уездида эса Маргилон милициясининг собик бошлиғи Муҳаммад Аминбек Аҳмадбек ўғли – Мадаминбек советларга қарши кураш эълон қилди. «Яккатут волости Гарбобо қишлоғидаги Мадаминбек гуруҳининг қароргоҳига оммавий равишда маҳаллий

ёшлар келиб кўшиларди», деб ёзилади 1918 йилга оид архив ҳужжатларининг бирида. 1918 йил март ойига келиб Фаргона водийсида бир-биридан мустакил равишда 40 дан ортиқ кўрбоши дасталари фаолият кўрсатарди. Мадаминбек Скобелев уездига, ака-ука Шермухаммадбек ва Нурмухаммадбек Маргилон атрофларида, Омон Пахлавон, Кобул, Сотиболди Кози ва Рахмонкул Наманган уездига, Парпи кўрбоши Андижон шаҳри атрофида, Эшмат кўрбоши Кўконнинг Бувайда кишлогига, Жонибек Кози Ўзган томонда, Муҳиддинбек Новкатда ўз фаолиятларини бошладилар.

Истиклолчилик ҳаракатининг ҳарбий бирликка алоқаси бўлмаган курулли безорилик ёки босқинчилик, ёхуд «босмачилик» ҳаракати эмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Истиклолчилик ҳаракатининг ўзига хос миллий йўналиши ва Туркистонга мос хусусиятлари бўлган. Ҳаракатнинг бошдан охиригача устувор гоё – бу бутун Туркистоннинг миллий истиклоли эди.

Совет ҳокимияти вакилларининг бутун Туркистон ўлкасида юритган шовинистик ва мустамлакачилик сиёсати, маҳаллий аҳоли манфаатлари билан ҳисоблашмай уларнинг нафсониятига тегиши истиклолчилик ҳаракатининг доимий равишда авж олиши ҳамда унинг узлуксиз давом этишига олиб келди.

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг асосий ҳаракатлантирувчи кучлари дехконлар, чорикорлар, мардикорлар, хунармандлар ва қосиблар эди. Туркистон республикаси раҳбарларидан бирининг эътироф этишича, истиклолчилик ҳаракатига «асосан дехконлар ва хунармандлар қатнашди». Фарғонадаги курулли муҳолифат куч ва сон жиҳатдан тиш-тирноғига қурулланган совет кўшинларидан баъзан мағлубиятга учраб турса-да, эътикод ва озодлик учун қурашаётган истиклолчилар водийдаги бутун аҳоли орасидан доимо мадад ва ёрдам олиб турардилар.

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг уюшган бир шаклда намоён бўлишида кўрбошилар кўрсатган гайрат-шижоатни алоҳида таъкидлаб ўтиш керак. Ўз вақтида Фарғона водийсида Кичик ва Катта Эргашлар, Мадаминбек, Шермухаммадбек, Ислон Пахлавон, Бухоро Халқ Республикасида Саид Олимхон (қосиб амир), Иброҳимбек, Мулла Абдулқаҳҳор, Анвар Пошо, Салим Пошо, Давлатмандбек, Жабборбек, Остон Қоровулбеги, Ўрмон Қолвон, Хайит Амин, Қузайл Маҳдум, Қониёлбек, Қоразм Халқ Республикасида Жунаидхон, ўуломалихон, Қўшмамедхон, Темир Алихон қабил кўрбошилар бу ҳаракатни ягона қучга бирлаштириш учун раҳбарликни бирин-кетин ўз қўлларига олсалар-да, лекин Фарғона водийси, Қоразм ва Бухородаги истиклолчилик ҳаракати бошдан охиригача ягона марказга тўлиқ уюша олмади. Туркистон фидойиларининг озодлик ҳаракатини ягона марказга бирлаштириш учун изчил қурашаётган Мадаминбек билан Анвар Қошонинг тақдирлари эса қожиали тугади. Фарғона водийсидаги истиклолчилик ҳаракати 1919 йил ёзининг охири ва қузида ўзининг юқори чўққисига чиқди. Мадаминбек бошчилигидаги ислон кўшинлари сафига Жалолободда турган рус қрестьянлар армиясининг кўшилиши водийда совет ҳокимиятини ағдариш учун реал қуч эди. Сентябрьнинг дастлабки қунларида Мадаминбек лашқарлари Жалолобод шаҳрини эгаллади. Қуршоб қасабаси ёнидаги жангларда совет армияси қисмлари қатта мағлубиятга учраб, Ўш шаҳрига чекинди. 8 сентябрда бир ярим қеча-қундузлик қонли жанглардан кейин Ўш шаҳридаги гарнизон таслим бўлди ва қамоқхонада ётган маҳбуслар истиклолчилар томонидан озод қилинди.

Мадаминбек кўшинлари 13 сентябрда Эски Маргилон шаҳрини эгалладилар. Шу билан бирга водийдаги энг йирик стратегик шаҳар-Андижонни қамал қилишга қиришдилар. Афсуски, бир ой давомида Фарғона водийсини ларзага қелтирган Мадаминбек

бошчилигидаги мусулмон кўшинининг хужуми пировард натижада мағлубият билан тугади.

1919 йил 22 октябрда Помирнинг Эргаштом овулида бўлган анжуманда Фаргона муваккат мухторият ҳукумати тузилди. Ҳукумат таркибига 16 мусулмон ва 8 рус, ҳаммаси бўлиб 24 киши киритилди. Мадаминбек ҳукумат бошлиги бўлиши билан бирга Бош кўмондон килиб ҳам тайинланди.

1919 йилнинг кеч кузига келиб Мадаминбек кўл остида 30 мингга яқин йигит кизил армияга қарши истиклол жанглари олиб бордилар. Бу пайтда Шермухаммадбекда 20000 йигит, Эргаш кўрбошида 8000 йигит бўлган. Айнан ана шу уч лашкарбоши водийдаги жанговор ҳаракатларни йўналтириб турганлар.

Мадаминбек сиймосида саркардалик, давлат ва сиёсат арбобига хос сифатлар ўзаро уйғунлашиб кетган эди. У Фаргона водийсидаги истиклолчиларнинг ҳақиқий маънодаги дохийси, тан олинган йўлбошчиси эди. Мадаминбек водийдаги совет ҳокимияти органларига муқобил равишда ўз сиёсий бошқарув усулини жорий қилди. Бундай бошқарув усулини яна Эргаш ва Шермухаммадбек кўрбошиларгина жорий этган эдилар.

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракати 1920 йилнинг ёзи ва кузида ўзининг янги босқичига қадам қўйди. Кураш яна ҳам шафқатсиз ва муросасиз тус олди. Фаргона водийси ва Самарқанд вилоятидаги ватанпарварлар билан бир қаторда эндиликда Хоразм ва Бухородаги фидойилар ҳам босқинчи кизил армия жангчиларига қарши муқаддас курашга отландилар. Кураш байроғини водийда Мадаминбек ўрнига энди Шермухаммадбек кўтарди. Фаргона водийсидаги бутун кўрбошилар ва тинч аҳоли вакиллари Олтиарик туманида ўзларининг нав-батдаги қурултойларига тўпландилар. Қурултой 1920 йил 3 майда Туркистон муваккат ҳукуматини тузди. Ушбу қурултойда Шермухаммадбек ҳукумат раиси ва ислом кўшинларининг Олий бош кўмондони килиб сайланди. Большевик маддоҳлардан бирининг эътирофига, «Мадаминбек кўрбошилар ўртасида энг қучлиси бўлган бўлса, Шермухаммадбек шубҳасиз, энг ҳавфлиси эди». Туркистон МИК раиси Иноғомжон Хидиралиевнинг сал кейинроқ ёзишича, «1920 йил сентябрда босмачиларнинг сони 70000 кишига етди ва қучли ваҳима уйғотди».

Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатининг гоёвий раҳнамолари ҳам етарли даражада мавжуд бўлиб, улар асосан жаҳид мунавварлари ва ислом уламолари эди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, истиклолчилик ҳаракатига гоёвий раҳнамолик қилиш борасида жаҳидлар билан уламолар ўртасида ўзаро рақобат мавжуд эди. Наманганлик Носирхон Тўра Саид Камолхон Тўра ўғли, тошкентлик муфтий Садриддинхон Махсум Шарифхўжа Кози ўғли, Туркистон МИКнинг собиқ ўринбосари Тўракул Жонузоков, асли бошқирдистонлик Аҳмад Закий Валидий Тўгон ва бошқалар истиклолчилик ҳаракатининг гоёвий мафкурачилари эдилар. Ҳаракатга раҳбарлик қилган ислом уламолари орасида яссавийлик ва накшбандийлик тариқатларининг пирлари кўп бўлган.

1920-1924 йилларда истиклолчилик ҳаракати Бухоро ва Хоразм республикаларида ҳам авж олди. Бухоро Халқ Республикасидаги ҳаракатнинг Туркистондаги истиклолчилик ҳаракатидан фарқ қиладиган асосий томони шундан иборатки, ватанпарварлар Бухорода икки жаҳада туриб кураш олиб боришларига тўғри келди. Бир томондан, амирлик тузуми тарафдорлари бўлган мужоҳидлар, жаҳидлардан иборат. Бухоро ҳукумати ва шунингдек, кизил армия кўшинларига қарши кураш олиб бордилар (Иброҳимбек, Мулла Абдулкаххор ва б.). Иккинчи томондан, миллий истиклол гоёларига содиқ бўлган бухоролик ватанпарварлар Файзулла Хўжаев бошлик Бухоро Халқ Республикаси ҳукумати билан яширин алоқалар ўрнатиб, Бухоронинг муқаддас

тупрогидан кизил аскарларнинг олиб кетилиши, Бухоро республикасининг мустақиллиги амалда қарор топиши учун курашдилар (Анвар Пошо, Давлатмандбек, Жабборбек, Дониёлбек ва б.).

Хоразм Халк Республикасида кизил армияга қарши курашнинг тепасида Жунаидхон турди. У Хоразмда сиёсий ҳокимият учун кураш бошлаб, катта муваффақиятларга эришди. Киска муддатда Жунаидхон ўз қўшинини 20000 кишига етказди. Ўзбек хунарамандлари ва дехконларидан ташкил топган дасталарга Мадраимбой, Саъдулла бола, Шоқир бола ва бошқалар раҳбарлик қилган. Жунаидхон бошчилигидаги мужоҳидлар ҳужумга ўтиб, 1920 йил ёзида Кўхна Урганч, Хўжайли, Илонли ва Тахтани қайта эгаллашди, қўплаб кизил аскарларни асирга олишди. Жунаидхон совет қўмондонлигига махсус мактуб юбориб, агар қўшинлар Хоразмдан олиб чиқиб кетилмаса, асирларни отиб ташлашини билдирди. Бирок совет қўмондонлиги Жунаидхоннинг ҳақли талабларини рад қилгач, у босқинчиларни отиб ташлашга буюрди.

1924 йилга келганда истиклолчилар иқтисодий таназзул ва қашшоқлик, даҳшатли очлик, халқнинг оғир турмушини кўрмасликлари мумкин эмас эди. Тинимсиз давом этган етти йиллик курашдан Туркистон халқлари ҳам, кўрбоши ва уларнинг йигитлари ҳам жуда толиққан эдилар. Шунинг учун қасоскорларнинг қўпчилиги 1924 йил давомида қаршилиқни тўхтатдилар. Бунга уларнинг раҳбарлари орасида жипслик ва умумий дастурнинг йўқлиги ҳам сабаб бўлди.

Лекин ҳали олдинда курашнинг тўлиқ ўн йили турар эди. Ватанпарварлар яна 1935 йилгача босқинчи кизил армия қўшинларига қарши курашини олиб бордилар.